

บทคัดย่อ

ปราสาทแบบหลังคาลาดซ้อนชั้นในศิลปะรัตนโกสินทร์

แนวคิดในเรื่องของปราสาทนับเป็นแรงบันดาลใจอันสำคัญต่องานช่างในศิลปะไทย ทั้งในงานสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ มา นับแต่อดีตทุกยุคสมัย ปราสาทแบบเรือนยอดซึ่งมีเครื่องหลังคาที่ประกอบด้วยชั้นหลังคาลาดซ้อนชั้นเป็นปราสาทรูปแบบหนึ่งในศิลปะรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีพัฒนาการอันยาวนาน เกิดจากการลดรูปและการผสมผสานแรงบันดาลใจจากศิลปะในวัฒนธรรมใกล้เคียงเช่นศิลปะล้านนา โดยมีการคลี่คลายปรับปรุงจนเกิดระเบียบแบบแผนอันเป็นลักษณะเฉพาะ ปราสาทแบบเรือนยอดดังกล่าวยังคงเป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในงานช่างแขนงต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน แต่กลับมีแนวโน้มที่จะให้ความสำคัญกับหน้าที่การใช้งานและประโยชน์ใช้สอยมากกว่าคติความหมาย ซึ่งเป็นแนวคิดอันเคร่งครัดของงานช่างโบราณตามแบบแผนประเพณี

Abstract

Ratanakosin Art: Pirada Spired Roofs

For many years, prasadas have been an important inspiration to Thai artists and architects. The spired roof structure is one kind of prasada prevalent in Ratanakosin art which has affected the development of concepts and styles of architecture until the present day. Its unique conventions have been considered improvements, adoptions and adaptations from neighbouring arts and cultures such as Lanna. Even though spired roof prasadas are the most famous and popular types in the modern day, their lines are in fact derived from traditional concepts.

ปราสาทแบบหลังคาลาดชันชั้นในศิลปะรัตนโกสินทร์*

สมโชค สิ้นกุล**

Somchok Sinnugool

แนวคิดและความหมายของปราสาท

งานสถาปัตยกรรมทั้งหลายในเมืองแรกย่อมสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์สำหรับการอยู่อาศัยเป็นพื้นฐาน ต่อมาจึงได้มีการผนวกคติความเชื่อหรือแนวคิดต่าง ๆ มาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์จนเกิดเป็นระเบียบแบบแผน หนึ่งในตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมซึ่งแฝงไปด้วยคติแนวคิดที่ต่างไปจากงานสถาปัตยกรรมโดยทั่วไปคือ “ปราสาท” (prāsāda) ซึ่งหมายถึงเรือนหรือคฤหาสน์ที่มีหลายชั้นอันเป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระราชวังหรือที่อยู่อันสูงศักดิ์สำหรับพระจักรพรรดิหรือบุคคลผู้สูงด้วยศักดิ์หรือฐานะ รวมถึงเทวาลัยที่ประทับของเทพเจ้าและศาสนสถาน¹ ปราสาท

* ปรับปรุงจากส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต เรื่องพัฒนาการของแนวคิดและรูปแบบปราสาทในศิลปะไทย สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2553

** ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ Prasanna Kumar Acharya, **A dictionary of Hindu Architecture** (New Delhi : Oriental Book Reprint Corporation, 1981), 396-404. Ananda K. Coomaraswamy, **Early Indian Architecture : Palaces** (New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1975), 1. Stellar Kramrisch, **The Hindu Temple** (Calcutta : University of Calcutta, 1946), 134.

จึงเป็นเรือนของผู้มีบุญกว่าคนสามัญ² หรือเรือนฐานันดรสูง³ เหตุที่ปราสาทหรือเรือนชั้นถูกนำมาเป็นรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมหรือที่อยู่สำหรับผู้มีศักดิ์สูงนั้นมีที่มาจากทฤษฎีการอาศัยอยู่ในปราสาทซึ่งเป็นที่สูงเปรียบได้กับการประทับอยู่ในวิมานบนสวรรค์เหนือพื้นโลก ขณะที่มนุษย์สามัญต้องอยู่อาศัยบนพื้นแผ่นดิน ดังความในมหากาพย์พุทธจรีตซึ่งเป็นพุทธประวัติตามคติพุทธศาสนาหายานในนิกายสรวาสตีวาท ประพันธ์โดยมหากวีอัสวโฆษ ในราวพุทธศตวรรษที่ 7⁴ ที่กล่าวว่า “ครั้นแล้วพระกุมารผู้ทรงโฉมเป็นที่ประโลมใจ ก็ทรงถูกรัตริ์ตั้งดึงเหนี่ยวไว้ด้วยมารยาสตรี ผู้เชี่ยวชาญในเชิงโลกีย์และปรนเปรอบำเรอสุขปรนนิบัติชาย พระกุมารผู้ภุชชาก็มิได้ทรงเยียมอย่างจากมหาปราสาท ลงเหยียบย่ำบนพื้นปฐพีเลย อุปมาตั้งบุคคลผู้เคยประกอบแต่กุศลทาน มิได้เคยเหยียบย่างจากวิมานบนสวรรค์ลงสู่เบื้องต่ำจะนั้น”⁵

² สมเด็จพระยาตำราพระราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเลม 18**, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 197.

³ สันติ เล็กสุขุม, “ปราสาท : อุดมคติกับงานออกแบบเชิงช่าง”, **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา**, ตุลาคม 2549. และ สันติ เล็กสุขุม, “หลังคาปราสาท พม่า-ไทย : แรบบันดาลใจย้อนกลับ”, **เมืองโบราณ ปีที่ 33**, ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2550) : 94.

⁴ สำเนียง เลื่อมใส, แปลและเรียบเรียง, **มหากาพย์พุทธจรีต พุทธประวัติฝ่ายมหายาน จากกวีนิพนธ์สันสกฤต**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), 9.

⁵ ภรณา กุศลาลัย และ เรื่องอุไร จูตะเสน, **มหากาพย์พุทธจรีตของมหากวีอัสวโฆษ**, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2492), 26.

แนวคิดในเรื่องของปราสาทเป็นคติอันเก่าแก่ในวัฒนธรรมอินเดีย ที่มีมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเป็นอย่างดีตั้งหลักฐานจากพุทธประวัติ และพระไตรปิฎกซึ่งกล่าวถึงเสนาสนะที่ทรงมีพุทธานุญาติให้ภิกษุพำนัก ได้ 5 ชนิด ได้แก่ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น และถ้ำ⁶ หลักฐานเกี่ยวกับรูปแบบของปราสาทเริ่มปรากฏในศิลปะอินเดียบราหฺมซึ่งแสดงถึงลักษณะของการใช้งานที่สามารถใช้งานพื้นที่ชั้นบนได้จริง (ภาพที่ 1) ต่อมา จึงได้เกิดแนวคิดในการจำลองเรือนชั้นไว้บนเครื่องหลังคาหรือยอดอาคาร ในเชิงสัญลักษณ์โดยที่มิได้มีการใช้งานจริง (ภาพที่ 2) ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรัสว่า ปราสาทจะเริ่มมียอดขึ้นด้วยสร้างเทวสถานอันต้องการใช้เพียงชั้นเดียว แต่จะให้เป็นปราสาทให้เป็นบ้านเรือนชนิดศักดิ์สูงสมเป็นเทวสถาน จึงคิดเอาลักษณะปราสาทหลายชั้นร่นส่วนลงมา เพราะไม่ทำเช่นนั้นก็ไม่เป็นเรือนหลายชั้นตรงกับชื่อที่เรียกว่าปราสาท⁷ แนวคิดและรูปแบบดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลและเป็นแบบอย่างอันสำคัญให้กับงานศิลปะและสถาปัตยกรรมในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์รวมทั้งในศิลปะไทยด้วย โดยมีพัฒนาการอันยาวนานและปรากฏความสำคัญมาโดยตลอดทุกยุคสมัย

⁶ พระบาลีวินัยปิฎก จุลวรรค (ทุติยภาค) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2530), 80.

⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย ฉบับ 18, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), 198.

ภาพที่ 1 ภาพปราสาทจากประติมากรรม
นูนต่ำ ประดับเสาโตรณะของสถูปสาญจี
ที่มา : ผศ. ดร.เชษฐ ติงสัญชลี

ภาพที่ 2 การจำลองเรือนชั้นในเชิงสัญลักษณ์
ที่มา : ผศ. ดร.เชษฐ ติงสัญชลี

ปราสาทแบบหลังคาลาดชันชั้นในศิลปะรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปีขาล จัตวาศก จุลศักราช 1144 (พ.ศ. 2325)^๘ ทรงย้ายพระนครและตั้งพระราชวังขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในป้อมตมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนคร พระราชวัง และพระมหাপราสาท

^๘ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2, (พระนคร : คลังวิทยา, 2505), 15-16.

ราชมณฑเทียร⁹ ศิลปะอยุธยาตอนปลายนับเป็นแรงบันดาลใจอันสำคัญและเป็นแบบอย่างให้กับงานช่างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเห็นได้จากการที่ทรงให้ถ่ายแบบพระที่นั่งครั้งกรุงศรีอยุธยาสร้างในพระบรมมหาราชวัง เช่น พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ถ่ายขนาดมาจากพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทในกรุงเก่า¹⁰ นับโดยตลอดทุกรัชสมัยแนวคิดหรือคติธรรมเนียมในการสร้างปราสาทยังคงเป็นแบบแผนอันสำคัญที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมอันเนื่องในศาสนาและราชสำนัก

ปราสาทในศิลปะรัตนโกสินทร์อาจจำแนกรูปแบบออกได้เป็นสองกลุ่มโดยสังเขป คือกลุ่มที่สืบทอดแบบแผนมาจากศิลปะอยุธยาตอนปลาย และกลุ่มที่มีรูปแบบอันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะรัตนโกสินทร์ บทความนี้จะขอก้าวถึงปราสาทในแบบที่มีเครื่องหลังคาซึ่งประกอบด้วยชั้นหลังคาลาดซ้อนชั้น หรือ “ปราสาทแบบเรือนยอด” (ภาพที่ 3 และภาพที่ 4) ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งที่สืบทอดแบบแผนมาจากศิลปะอยุธยาตอนปลาย อันเนื่องด้วยว่าปราสาทในรูปแบบดังกล่าวนับเป็นเพียงรูปแบบเดียวที่ได้รับความนิยมในการสร้างอย่างแพร่หลายมากที่สุด และยังปรากฏอย่างต่อเนื่องโดยตลอดทุกยุคสมัยกระทั่งในปัจจุบัน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นรูปแบบที่แสดงถึงภาพลักษณ์ของปราสาทในศิลปะไทย ความสำคัญของรูปแบบปราสาทในแบบเรือนยอดยังมีได้จำกัดอยู่เฉพาะกับงานสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังคงปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ซึ่งมีการใช้งานที่หลากหลาย ทั้งในลักษณะของงานมณฑนศิลป์ เช่น ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง และในงานประณีตศิลป์ เช่น ราชรถ ราชยาน บุษบก (ภาพที่ 5) และพระโกศ (ภาพที่ 6) เป็นต้น

⁹ เรื่องเดียวกัน, 69.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 72.

ภาพที่ 3 พระมณฑป วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ 4 พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ปราสาท และพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง

ภาพที่ 5 พระที่นั่งบุษบกมาลา พระบรมมหาราชวัง
ที่มา : มรดกสถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ, 2537).

ภาพที่ 6 พระโกศมณฑป
ที่มา : ดำเนินพระโกศและหีบศพบรรดาศักดิ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง, 2539).

ที่มาของรูปแบบ

ระเบียบการซ้อนชั้นของหลังคาที่มาจากการลดรูป

ปราสาทในแบบที่มีเครื่องหลังคาซึ่งประกอบด้วยชั้นหลังคาลาดซ้อนชั้น หรือปราสาทแบบเรือนยอดมีที่มาจากการลดรูปมาจากปราสาทแบบที่มีเครื่องหลังคา ซึ่งประกอบด้วยเรือนจำลองและชั้นหลังคาลาดซ้อนชั้นหรือ “ปราสาทแบบเรือนชั้น” ระเบียบของการซ้อนชั้นดังกล่าวเป็นรูปแบบที่มีพัฒนาการอันยาวนาน โดยมีต้นเค้าของแนวคิดมาจากศิลปะอินเดีย ผสมผสานกับรูปแบบอันเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น แบบแผนดังกล่าวปรากฏอย่างแพร่หลายในงานศิลปกรรมนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาในทุกศิลปะ ทั้งในศิลปะล้านนา ศิลปะสุโขทัย (ภาพที่ 7) และศิลปะอยุธยา (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 7 ภาพปราสาทจากรอยพระพุทธรูปบาทจำลองบนหินชนวนภายในอุโมงค์มณฑป วัดศรีชุม สุโขทัย

ที่มา : ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5, (กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี, 2515)

ภาพที่ 8 ภาพปราสาทจากประติมากรรมปูนปั้น ผังสกัดด้านหน้าของวิหารวัดไผ่ จังหวัดลพบุรี

แนวคิดของการลดรูปโดยการนำส่วนของเรือนจำลองออกเหลือเพียงแต่ชั้นหลังคาลาดนั้นก็มีปรากฏอยู่ในขณะเดียวกัน อันเนื่องมาจากการที่องค์ประกอบดังกล่าวมิได้มีการใช้งานจริง ส่วนของเรือนจำลองจึงเริ่มลดความสำคัญลงและไม่ปรากฏในที่สุด สำหรับศิลปะล้านนาและศิลปะสุโขทัย การลดรูปดังกล่าวมักปรากฏกับงานศิลปกรรมขนาดเล็กที่มีการผนวกคติแนวคิดในเรื่องของปราสาท เช่น โคมปรุทรงปราสาท (ภาพที่ 9 และภาพที่ 10) ขณะที่ปราสาทแบบเรือนยอดซึ่งเกิดจากการลดรูปกลับเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายทั้งในงานสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ของศิลปะอยุธยา ซึ่งปรากฏมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง ดังหลักฐานจากงานประติมากรรมปูนปั้นประดับผนังสกัดด้านหลังวิหารวัดไผ่ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 11) ที่มีอายุอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21¹¹ รวมทั้งยังปรากฏยังปรากฏในงานประติมากรรมและงานประดับต่างๆ โดยตลอดยุคสมัย เช่น บุษบกธรรมาสัน (ภาพที่ 12) เสาศิวเมียดทรงมณฑป (ภาพที่ 13) และซุ้มประตู (ภาพที่ 14) เป็นต้น

¹¹ ดูรายละเอียดการศึกษารูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุใน ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ประติมากรรมและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่”, ใน เมืองโบราณ, ปีที่ 20 ฉบับที่ 4 (2537), หน้า 53 และ 55. สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยาทางช่างหลวงแห่งแผ่นดิน, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2542), หน้า 169-170. และ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พัฒนาการศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23) โครงการย่อยที่ 3 : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24, (โครงการลพบุรีศึกษาเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาการของสังคมและเศรษฐกิจไทย, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 160.

ภาพที่ 9 โคมปฐุ ศิลปะสุโขทัย
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ภาพที่ 10 โคมปฐุ ศิลปะล้านนา
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย

ภาพที่ 11 ภาพปราสาทจากประติมากรรม
ปูนปั้น ผังสกัดด้านหลัง วิหารวัดไผ่
จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 12 บุษบกธรรมาสณี วัดเสาชิงทอง
จังหวัดลพบุรี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
สมเด็จพระนารายณ์

ภาพที่ 13 เสาหัวเม็ดทรงมณฑป วัดมหาธาตุ
พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 14 ซุ้มประตูพระวิหารหลวง วัดพระ
ศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดลพบุรี

แรงบันดาลใจจากศิลปะอยุธยาอันมีที่มาจากรูปแบบของงาน ประดับในศิลปะล้านนา

ระเบียบของการประดับด้วยแถวลายกระจังเหนือชั้นหลังคาลาด เป็นแบบแผนอันสำคัญของปราสาทซึ่งประกอบด้วยชั้นหลังคาลาดซ้อนชั้น หรือปราสาทแบบเรือนยอดในศิลปะรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 15) แต่งงานประดับดังกล่าวจะเป็นที่นิยมเฉพาะในยุคต้นเท่านั้นและจะลดความสำคัญลง จนไม่ปรากฏในที่สุด การประดับด้วยแถวลายกระจังเหนือชั้นหลังคาลาด เป็นแบบแผนหนึ่งที่ได้รับการสืบทอดแบบอย่างมาจากศิลปะอยุธยาตอนปลาย โดยมีพัฒนาการมาจากการประดับลายกระจังเหนือชั้นหลังคาลาด ที่ปรากฏหลักฐานจากบุษบกธรรมาสันในศิลปะอยุธยากลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบและลวดลายประดับที่อาจกำหนดอายุอยู่ในราวศิลปะอยุธยาตอน

กลาง เช่น บุษบกธรรมาสน์วัดครุฑ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ภาพที่ 16) บุษบกธรรมาสน์วัดเสาชิงช้า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 17) การประดับด้วยลายกระหนงดั่งกล่าวยังปรากฏที่ เชิงพนักบุษบกธรรมาสน์ในกลุ่มเดียวกันนี้ (ภาพที่ 18) รวมทั้งยังประกอบ อยู่กับภาพประติมากรรมปูนปั้นประดับผนังสกัดด้านหลังของวิหารวัดไผ่ จังหวัดลพบุรี (ภาพที่ 19) ซึ่งเป็นแบบแผนที่มีมาก่อนการประดับด้วยแถว ลายกระหนง¹² ที่นิยมในศิลปะอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ 15 การประดับลายกระหนงเหนือชั้น หลังคาลาด ของปราสาทแบบเรือนยอด ในศิลปะรัตนโกสินทร์ พระมณฑป วัดพระ ศรีรัตนศาสดาราม

ภาพที่ 16 ลายกระหนงเหนือชั้นหลังคาลาด ธรรมาสน์วัดครุฑ จังหวัดพระนครศรี อยุธยา

¹² ดูรายละเอียดเรื่อง กระหนง และกระจิง เพิ่มใน สันติ เล็กสุขุม, กระหนงในดินแดน ไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545), 99-102. และ สันติ เล็กสุขุม, งานช่าง คำช่าง โบราณ, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2553), 16-17 และ 20-21.

ภาพที่ 17 ลายกระทองเหนือชั้นหลังคาลาด
บุษบกธรรมาสน์วัดเสาชิงทอง พิพิธภัณฑ-
สถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ภาพที่ 18 ลายกระทองเชิงพนั้บุษบกธรรม-
มาสน์วัดเสาชิงทอง พิพิธภัณฑสถานแห่ง
ชาติสมเด็จพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

ภาพที่ 19 ลายกระทองประกอบประติมากรรมปูนปั้นประดับผนังสกัดด้านหลัง วิหารวัดไผ่
จังหวัดลพบุรี

ลายกระหนกเป็นลายซึ่งอยู่ในรูปทรงสามเหลี่ยมอันประกอบจากเส้นรอบรูปที่เป็นวงโค้งหลายวง ภายในประดับด้วยลายพันธุ์พฤกษาซึ่งเป็นแบบแผนที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับลวดลายประดับในศิลปะล้านนา ที่นิยมใช้ลวดลายดังกล่าวประดับเป็นลายกาบบนและกากลางของเรือนธาตุปราสาท¹³ นอกจากนี้มาของรูปแบบซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับแรงบันดาลใจจากศิลปะล้านนาแล้ว ตำแหน่งของการประดับลายกระหนกซึ่งปรากฏเหนือชั้นหลังคาลาดของปราสาทในศิลปะอยุธยาจึงอาจมีความเกี่ยวข้องกับแบบแผนของงานประดับด้วยรูปทรงสามเหลี่ยมเหนือชั้นหลังคาลาดของปราสาทในศิลปะล้านนาด้วย เช่น ปราสาทประดิษฐานพระเจ้า (ภาพที่ 20) เจดีย์ทรงปราสาท (ภาพที่ 21) และในงานศิลปกรรมขนาดเล็ก เช่น โคมสำริดทรงปราสาท (ภาพที่ 22) นอกจากนี้ยังรวมไปถึงแบบแผนของการประดับบรรพแถลงและการประดับบราลีหลังซุ้มบรรพแถลง ซึ่งปรากฏกับปราสาทแบบเรือนยอดในศิลปะอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 23 และภาพที่ 24) และในศิลปะรัตนโกสินทร์ที่อาจมีความเกี่ยวข้องกับการประดับซุ้มและยอดทรงบัวเหลี่ยมขนาดเล็กที่ชั้นหลังคาลาดของปราสาทในศิลปะล้านนาด้วย (ภาพที่ 25 และภาพที่ 26)

¹³ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พัฒนาการศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ 18-23) โครงการย่อยที่ 3 : พัฒนาการของงานศิลปกรรมเมืองลพบุรี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24, (โครงการลพบุรีศึกษาเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาการของสังคมและเศรษฐกิจไทย, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 157.

ภาพที่ 20 กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุ
ลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 21 เจดีย์วัดเชียงใหม่ จังหวัด
เชียงใหม่

ภาพที่ 22 โคมสำริดทรงปราสาท พิพิธภัณฑ์
สถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัด
ลำพูน

ภาพที่ 23 บุษบกจากลายประดับมุกบานประตู วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง (ย้ายมาเป็นบานประตูพระเศวตกุฎาคารวิหารยอด วัดพระศรีรัตนศาสดาราม)

ภาพที่ 24 การประดับบรรพแกลงและบรรลือ บุษบกธรรมาสน์ วัดวรจรยยาวาส กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 25 การประดับยอดทรงบัวเหลี่ยมและซุ้ม ประดับชั้นหลังคาลาดของปราสาทในศิลปะล้านนา ไชยวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

ภาพที่ 26 การประดับยอดทรงบัวเหลี่ยมและซุ้ม ประดับชั้นหลังคาลาดของปราสาทในศิลปะล้านนา กู่พระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

แม้ว่าปราสาทแบบเรือนยอดในศิลปะรัตนโกสินทร์จะมีแบบแผนและองค์ประกอบบางประการซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากศิลปะอยุธยาตอนปลายโดยมีที่มาซึ่งเกี่ยวข้องกับศิลปะล้านนาก็ตาม แต่ลักษณะเฉพาะในศิลปะรัตนโกสินทร์คือการมีชั้นหลังคาลาดในจำนวน 5 ชั้น หรือ 7 ชั้น ในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุม ที่เชิงกลอนของชั้นหลังคาลาดในแต่ละชั้นมีการยกเก็จเพื่อตั้งประดับด้วยบรรพถาลงขนาดใหญ่และลายกระจังลดหลั่นเป็นลำดับ เหนือชั้นหลังคาลาดประกอบด้วยบัลลังก์ เหม บัวทรงกลุ่มเถา และปลียอดตามลำดับปรากฏเป็นระเบียบแบบแผนอันเคร่งครัด

ปราสาทแบบหลังคาลาดซ้อนชั้นในศิลปะรัตนโกสินทร์และการสืบเนื่องทางงานช่าง

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าปราสาทคือเรือนชั้นสำหรับผู้มีฐานะอันตรสูงงานศิลปะและสถาปัตยกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจึงมักปรากฏแนวคิดในเรื่องของปราสาทสอดแทรกผสมผสานอยู่ด้วยแทบทั้งสิ้น แนวคิดหรือแบบแผนดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เฉพาะกับงานช่างราชสำนักเท่านั้น แต่ยังปรากฏกับงานช่างในหมู่สามัญชนโดยทั่วไปด้วย ดังหลักฐานจากประกาศว่าด้วยการสร้างวัดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหมายรับสั่งเดือน 8 ปีฉลู จุลศักราช 1215 ความว่า “ทรงพระราชดำริว่าทุกวันนี้พระสงฆ์ราชาคณะแลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ราษฎรไทยจีนที่มีศรัทธามากมีศรัทธาอุทิศสร้างวัดวาอาราม ปฏิสังขรณ์ทำนุบำรุงซ่อมแซมพระอุโบสถพระวิหารการเปรียญหอไตรหอรอระฆังโดยประณีตให้งามดี ด้วยมีศรัทธามากทำตามใจรัก ลางที่ก็ทำซุ้มประตูซุ้มหน้าต่างเป็นซุ้มจรนำแลคูหา มีช่อฟ้าใบระกาไม้ก็มีบ้าง ลางวัดมีหอไตรหอรอระฆังเป็นยอดปราศรัยยอดมณฑป แลพระอุโบสถวิหารการเปรียญทำเป็นช่อฟ้าใบระกาไม้ก็มีบ้าง หาก

สังเกตได้ว่าวัดหลวงวัดราษฎร์ไม่ ก็ตามใจเจ้าของที่มีศรัทธาเกิดมิใช่จะห้ามปราม แต่ให้มาบอกแก่พระยาบำรุงศาสนาจางวางข้าพระเสี้ยก่อน... จะโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพิ่มเติมของหลวงด้วยช่วยทำวัดให้แล้วเสร็จงามดี"¹⁴ การสืบเนื่องงานช่างที่เกี่ยวข้องกับปราสาทในพระพุทธศาสนาของหมู่ช่างสามัญชนมักได้รับแบบอย่างและแรงบันดาลใจมาจากงานช่างในราชสำนัก อย่างไรก็ตามรูปแบบก็มักแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขหรือแนวคิดใหม่ อันต่างไปจากแบบแผนประเพณี เช่นแนวคิดในแง่ของการเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงแนวคิดในเรื่องของประโยชน์ใช้สอยซึ่งมีการรวมหน้าที่การใช้งานที่หลากหลายเข้าไว้ด้วยกันภายในอาคารเดี่ยวอันต่างไปจากแนวคิดในงานช่างโบราณซึ่งให้ความสำคัญกับคติความหมายมากกว่าความคุ้มค่าของประโยชน์ใช้สอย การแก้ปัญหาในเรื่องของพื้นที่การใช้งานที่เพิ่มขึ้นจึงปรากฏในลักษณะต่างๆ ทั้งการเพิ่มจำนวนชั้นโดยมีสถาปัตยกรรมทรงปราสาทตั้งอยู่ด้านบน เช่น พระมหามณฑปพระพุทธมหาสุวรรณปฏิมากร วัดไตรมิตรวิทยาราม กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 27) อาคารมหาเจษฎาบดินทร์ วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 28) และวัดบุคคโล กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 29) เป็นต้น อีกลักษณะหนึ่งคือการเพิ่มมุขหรืออาคารทรงจั่วขนาดใหญ่ประกอบเข้ากับสถาปัตยกรรมทรงปราสาท โดยนำเสนอว่ารูปแบบของปราสาทในพระบรมมหาราชวัง เช่น พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทยังถูกนำมาเป็นแบบอย่างให้กับปราสาทที่มีการใช้งานในพระพุทธศาสนาบางแห่งด้วย อันเนื่องมาจากรูปแบบที่มีความสอดคล้องกับการใช้งาน เช่น หอพระไตรปิฎก วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร (ภาพที่ 30) โรงเรียน

¹⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, (ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511), 39.

ภาพที่ 27 พระมหามณฑป พระพุทธมหา
สุวรรณภูมิमार วัดไตรมิตรวิทยาราม
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 28 อาคารมหาเจษฎาบดินทร์
วัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 29 วัดบুদ্ধโคโล กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 30 หอพระไตรปิฎก วัดยานนาวา
กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 31 โรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดบางไผ่ จังหวัดนนทบุรี

พระปริยัติธรรมวัดบางไผ่ จังหวัดนนทบุรี (ภาพที่ 31) เป็นต้น

นอกจากนี้รูปแบบของปราสาทยังถูกนำไปใช้ในวัดอุประสงค์อื่นเพื่อการสาธารณะซึ่งมิได้มีการใช้งานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือราชสำนักแต่อย่างใด เช่น สะพานลอย (ภาพที่ 32) หรือหอนาฬิกา (ภาพที่ 33) การที่รูปแบบของปราสาทถูกนำมาใช้กับงานในเชิงสาธารณะก็ด้วยเหตุที่ว่าปราสาทได้ถูกให้คุณค่าในแง่ของการเป็นสัญลักษณ์ เนื่องจากเป็นรูปแบบที่แสดงถึงภาพลักษณ์ของความเป็นไทยได้อย่างเด่นชัด แสดงถึงความหรรหามั่งคั่ง มีรูปทรงที่โดดเด่นและสง่างาม ขณะเดียวกันก็เป็นจุดหมายตาของชุมชนหรือของเมืองด้วย ความเปลี่ยนแปลงของแนวคิดดังกล่าวปรากฏมาแล้วตั้งแต่ครั้งที่สยามประเทศได้เข้าร่วมงาน World Exposition ซึ่งเป็นนิทรรศการที่แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าทางวัฒนธรรม รวมถึงนวัตกรรมและสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ซึ่งจัดครั้งแรกในชื่อ “The Great Exhibition” ที่กรุง

ลอนดอน ประเทศอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1851 (พ.ศ. 2394)¹⁵ สำหรับประเทศสยาม ได้เริ่มเข้าร่วม แสดงงานดังกล่าวเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1862 (พ.ศ. 2405) ซึ่งจัดที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹⁶ และครั้งที่สองที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410) ในการเข้าร่วมงาน World Exposition นั้นนอกจากจะมีการจัดส่งสิ่งของต่างๆ เพื่อไปร่วมแสดงแล้ว¹⁷ สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งคืออาคารแสดงนิทรรศการหรือ “ศาลาไทย” (Thai Pavilion) ซึ่งล้วนแต่เป็นสถาปัตยกรรมทรงปราสาทแทบทั้งสิ้นอันเนื่องด้วยเหตุผลในแง่ของการเป็นสัญลักษณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หลักฐานสำคัญของการนำสถาปัตยกรรมทรงปราสาทไปเป็นรูปแบบของอาคารแสดงนิทรรศการปรากฏเมื่อครั้งที่ประเทศสยามได้เข้าร่วมงาน World Exposition ในปี ค.ศ. 1900 (พ.ศ. 2443) ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ภาพที่ 34) รูปแบบของสถาปัตยกรรมทรงปราสาทยังเป็นแบบแผนให้กับอาคารนิทรรศการของประเทศไทยใน

¹⁵ **Thainess : Sustainable Way of Life, The World Exposition Shanghai China 2010**, (Ministry of Social and Human Security, 2010), 18-19. และใน ณัฐพงศ์ สุกกรี, “รายงานพิเศษ ข้ามฟ้าไปเยี่ยมอาคารนิทรรศการของประเทศไทย (Thai Pavilion) ในงานExpo 2000 ที่เมือง Hannover,” **อนุสาร อสท** ปีที่ 41, ฉบับที่ 3 (ตุลาคม 2543) : 25.

¹⁶ **Thainess : Sustainable Way of Life, The World Exposition Shanghai China 2010**, (Ministry of Social and Human Security, 2010), 22.

¹⁷ ดูรายละเอียดเพิ่มใน อเนก นาวิกมูล, **ถนนสายอดีต เล่ม 2**, (กรุงเทพฯ : สายธาร, 254๗), 39-57.

งาน World Exposition มาอย่างต่อเนื่องในทุกครั้ง รวมทั้งในปี ค.ศ.2010 (พ.ศ.2553) ที่เมืองเซี่ยงไฮ้ สาธารณรัฐประชาชนจีน (ภาพที่ 35) ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระมณฑปวัดพระยืน จังหวัดอุตรดิตถ์¹⁸

ภาพที่ 32 สะพานลอยทรงปราสาท

ภาพที่ 33 หอนาฬิกาทรงปราสาท

¹⁸ **Thainess : Sustainable Way of Life, The World Exposition Shanghai China 2010**, (Ministry of Social and Human Security, 2010), 49-51.

ภาพที่ 34 ศาลาไทยงาน World Exposition ในปี ค.ศ.1900 ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส
ที่มา : **Thainess : Sustainable Way of Life, The World Exposition Shanghai China 2010**, (Ministry of Social and Human Security, 201).

ภาพที่ 35 ศาลาไทยงาน World Exposition ในปี ค.ศ.2010 ที่เมืองเซี่ยงไฮ้ สาธารณรัฐประชาชนจีน
ที่มา : **Thainess : Sustainable Way of Life, The World Exposition Shanghai China 2010**, (Ministry of Social and Human Security, 2010)

สรุป

ปราสาทแบบที่ประกอบด้วยชั้นหลังคาลาดชันชั้น หรือปราสาทแบบเรือนยอดเป็นปราสาทรูปแบบหนึ่งในศิลปะรัตนโกสินทร์ซึ่งได้รับการสืบทอดแบบอย่างมาจากศิลปะอยุธยาตอนปลาย ปราสาทในรูปแบบนี้ดังกล่าวมีพัฒนาการอันยาวนานโดยมีที่มาจากการลดรูปมาจากปราสาทซึ่งมีเครื่องหลังคาที่ประกอบด้วยเรือนจำลองและชั้นหลังคาลาดชันชั้น หรือปราสาทแบบเรือนชั้น รวมทั้งยังมีความเกี่ยวข้องกับแรงบันดาลใจจากศิลปะล้านนา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 โดยนำมาพัฒนาปรับปรุงจนเกิดเป็นระเบียบแบบแผนสืบเนื่องมาจนถึงศิลปะรัตนโกสินทร์ ปราสาทแบบเรือนยอดนับได้ว่า เป็นปราสาทเพียงรูปแบบเดียวที่ได้รับความนิยมในการสร้างมาอย่างต่อเนื่องโดยตลอดทุกยุคสมัย ปรากฏแพร่หลายทั้งในงานสถาปัตยกรรมและในงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ แนวคิดของการสร้างปราสาทในปัจจุบันเริ่มให้ความสำคัญกับหน้าที่การใช้งานและประโยชน์ใช้สอยมากกว่าคติความหมายตามแบบแผนประเพณี

บรรณานุกรม

กรุณา กุศลาสัย และเรื่องอุไร จูตะเสน. มหาภาพยพุทธจริตของมหากวี
อัสวโฆษ. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชษม, 2492.

ทิพากรวงศ์ (ข้าบุนนาค), เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2. พระนคร : คลังวิทยา,
2505.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ
กรมพระยา. สารสนสมเด็จ เล่ม 18. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา,
2505.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511.

พระบาลีสวัญชัย จุลวรรค (ทุติยภาค) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ
สังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. พัฒนาการศิลปกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยอยุธยา
(พุทธศตวรรษที่ 18-23) โครงการย่อยที่ 3 : พัฒนาการของ
งานศิลปกรรมเมืองลพบุรีตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธ
ศตวรรษที่ 24 โครงการลพบุรีศึกษาเชิงบูรณาการเพื่อพัฒนาการ
ของสังคมและเศรษฐกิจไทย, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

สันติ เล็กสุขุม. กระหนกในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545

_____ . งานช่าง คำช่างโบราณ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2553.

สำเนียง เลื่อมใส. แปลและเรียบเรียง. **มหากาพย์พุทธจริต พุทธประวัติ**
ฝ่ายมหายานจากกวีนิพนธ์สันสกฤต. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

Ananda K. Coomaraswamy. **Early Indian Architecture : Palaces.**
New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1975.

Claudine Bautze-Picron. **The Buddhist murals of Pagan.** Bangkok :
Orchid Press, 2003

E. B. Havell. **The Ancient and Medieval Architecture of India : A**
Study of Indo-Aryan Civilisation. New Delhi : S. Chand & Co.
(Pvt.) Ltd, 1972.

Margaret Stutley. **The Illustrated Dictionary of Hindu Iconography.**
Great Britain : Routledge & Kegan Paul, 1985.

Prasanna Kumar Acharya. **A dictionary of Hindu Architecture.**
New Delhi : Oriental Book Reprint Corporation, 1981.

Satish Grover. **The Architecture of India Buddhist and Hindu.**
New Delhi : Vikas Publishing House. 1980.

Stellar Kramrisch. **The Hindu Temple.** Calcutta : University of Calcutta,
1946.

Thainess : Sustainable Way of Life, The World Exposition Shanghai
China 2010. Ministry of Social and Human Security, 2010.

บทความในวารสาร

ประภัสสร ชูวิเชียร. “กำแพงกรุงศรีอยุธยาก่อนรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ : หลักฐานในภาพปูนปั้นวัดไผ่ล้อม ลพบุรี.” *เมืองโบราณ* 30, 3 (กรกฎาคม - กันยายน 2547) : 116.

ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง. “ประติมานวิทยาและรูปแบบศิลปะในภาพปูนปั้นประดับวิหารวัดไผ่ล้อม.” *เมืองโบราณ* 20, 4 (2537), : 44 และ 53.

สันติ เล็กสุขุม. “ปราสาท : อุดมคติกับงานออกแบบเชิงช่าง.” *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา*, (ตุลาคม 2549)

_____. “หลังคาปราสาท พม่า-ไทย : แรงบันดาลใจย้อนกลับ.” *เมืองโบราณ* 33, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2550) : 94.